

Formuly kánona Kvetnej nedele podľa rukopisu Sinai 1477 a ich vzťah k formuliam *znamenného rospevu* a súčasnej *byzantskej tradície*

Grécky nápev kánona v rukopise Sinai 1477 (ďalej len Sn), zaznamenaný niekedy na prelome 17. a 18. storočia, má zreteľný formulový charakter, ide teda o melódiu zloženú zo štandardných melodických modulov v dĺžke jedného kóla. Melódia aj delenie textu sú podobné ako je to v dnešnej gréckej tradícii,¹ rozdiel je často len v ornamentácii.

Niektoré formuly sú však v dnešnom nápeve zvýšené o tón. Nejde pritom o jednoduchý prepis nápevu, ale o zodpovednú náhradu formuly jej duálnym tvarom v inej „tónine“. Konkrétne ide o formuly s finálou D, ktoré sa v Sn vyskytujú často a sú takpovediac charakteristickým prvkom melódie. Nachádzame ich dodnes v stichirových nápevoch, ktoré majú bežné mätko-diatonické ladenie stupnice, je preto prirodzené predpokladať, že aj kánon sa spieval v rovnakej stupnici. Skutočnosť je však zložitejšia. Spev kánonov 4. hlasu dnes využíva stupnicu *legetos*, ktorá sa síce vo svojej základnej podobe veľmi nelíši od mätko-diatonického ladenia (len tón *a* je o niečo nižší), ide však pravdepodobne len o akademický návrat k diatonickému ladeniu na základe teoretického výskumu školy Simona Karasa.

V bežnej gréckej tradícii² je viac rozšírená iná podoba stupnice *legetos*, typická iným škálovaním intervalov:

Mätko-diatonická stupnica	C ¹²	D ¹⁰	E ⁸	F ¹²	G ¹²	a ¹⁰	h	...
Legetos základný	C ¹²	D ¹⁰	E ⁸	F ¹²	G ¹⁰	a ¹²	h	...
Legetos tradičný ³	C ¹²	D ⁷	E ⁸	F ¹³	G ¹⁰	a ¹¹	h	...

Presné príčiny zmeny ladenia *legeta* nie sú známe, ale zmena ako taká je pochopiteľná. Ak sa z teoretického hľadiska žiada, aby sa ison držal na základnom tóne E, v prípade základného ladenia *legeta* je výsledkom síce príjemný, ale nie veľmi výrazný akustický výsledok. V tradičnom ladení je tón E znížený a keď na ňom postavíme ison, melódia v rozsahu E-h dostáva jedinečný, veľmi výrazný až „anjelský“ charakter podobný stupniciam s tzv. lýdickou kvartou.

Daňou za túto reintonáciu je problém s formulami, ktoré končia tónom D. Štandardná mätko-diatonická kadencia F E D po preladení do tradičného *legeta* vyznieva nevýrazne až neprirodzené, pričom aj na nahrávkach najlepších kantorov počuť, že tu majú problém a spev nie je vždy čistý. To bolo zrejme príčinou, prečo sa veľká časť formúl s finálou D nahradila vyššími ekvivalentmi.

V nasledujúcom prehľade uvádzame najčastejšie formuly použité pri kompozícii kánona.

© 2008 irmologion.nfo.sk

¹ Pre porovnanie so súčasťou gréckou tradíciou máme k dispozícii nahrávky irmosov 1, 3, 5, 7, a 9 a ďalších dvoch tropárov 9. piesne, ako sa spievali v Konštantinopoli v druhej polovici 20. storočia (T. Stanitsas, L. Asteris).

² Napr. T. Stanitsas, D. Paikopoulos, E. Hatzimarkos, G. Daravanoglou, a iní.

³ Pre tento prípad neexistuje oficiálna definícia intervalov, preto uádzame len približné hodnoty na základe dostupných nahrávok.

sE1:

Sn Závěrečná formula s pracovním označením sE1 má dva varianty podľa prístupového deklamačného tónu (E a G).

E:			
G:		+	

Gr V dnešnej gréckej tradícii sa jadro formuly sE1 zachovalo pomerne presne, hoci v pomalšom tempe a s bohatšou ornamentáciou. Prístupová časť síce sleduje pôvodné kontúry melódie, ale v exegéze je nejednotná.

Jadro formuly sE1:

Súčasný tvar sE1:

Pozoruhodné je, že formulu sE1 v bežných kánonoch 4. hlasu nenájdeme, ide teda o slávnostnejšiu melódiu.

ZR Hoci vo väčšine prípadov nájdeme v RI na mieste sE1 *kimzu*, v neumoch (vo všetkých poreformných rukopisoch) je spravidla sekvencia zodpovedajúca popevku *driaby/pastela*. Pritom *stredná pastela* v závere irmosov 4. hlasu⁴ je aj v ZR typická pre veľké sviatky.

Melodický vzťah medzi sE1 a zodpovedajúcimi znamennými popevkami nie je zreteľný. Jednou z príčin môže byť to, že aj znamenný rospev prešiel určitou reintonáciou a práve popevky ako *driaby* či *pastela* sú v 4. hlase druhotným prvkom. Hlavná príčina je však staršia. Kým sE1 má pomerne rýchlu kadenciu, čo má svoje paralely aj v najstarších byzantských prameňoch, znamenné popevky *driaby*, *pastela*, *kimza* apod. majú kadenciu pomalú (na báze *kulizmy*), čo má takisto paralelu v inej skupine starobylých byzantských rukopisov. Divergencia v interpretácii niektorých kadencií má teda dávne korene.

⁴ RI majú **vždy** miesto záverečnej *pastely kimzu*.

sD1:

Sn Závěrečná formula s pracovním označením sD1 má stabilnú melódiu s drobnými variantami na úrovni ornamentácie alebo akcentácie. Miestami nachádzame sD1 mierne prispôbenú neobvyklému počtu slabík. V 7. piesni v druhom tropári je sD1 použitá ako ekvivalent sE1, prítomnej na danom mieste v ostatných tropároch.

Najčastejšie tvary sD1 možno rozdeliť na štyri hlavné podtypy:

sD1, typ a)

sD1, typ b)

sD1, typ c)

sD1, typ d)

Gr V dnešných gréckych irmosoch je sD1 takmer úplne nahradená ekvivalentom E1. Presvedčivú paralelu k sD1 preto nenachádzame.

ZR V znamennom rospeve formule sD1 (bez ohľadu na podtyp) zodpovedá veľmi zreteľne a presne popevok *kimza* a to najmä v ruskej interpretácii:

SI

RI

Sn

πΙΣΗ-ΜΗ ΖΟ- - ΒΛ- - - - - ΨΕ:

ΒΟ Η-ΜΑ ΓΟ-ΠΟ-ΔΑ ΣΠΑ-ΣΑ ΗΛ- - - ΨΕ- - ΓΟ.

ὕμ-νοις κραυ-γά- - - ζον- - τες,

εν ο-νό-μα-τι Κυ-ρί-ου, Σω-τή- -ρος η-μῶν.

Modifikácia sD1:

Zvláštny prípad sD1 nachádzame v 3. piesni. Kvôli plynulému prepojeniu s nasledujúcou formulou je tu finála pozmenená na E. Táto zmena sa prejavila aj v tom, že dnešný grécky nápev dokázal sD1 so zmenenou finálou pomerne presne zachovať:

The image shows two musical staves. The top staff is labeled 'Sn' and contains a sequence of green notes on a five-line staff. The bottom staff is labeled 'Gr' and contains a sequence of blue notes on a five-line staff. Both staves show a melodic line with various note values and rests.

ZR V znamennom rospeve zodpovedá modifikovanej sD1 takisto modifikovaná kimza so zvýšenou finálou – tzv. *kimza so steziou*. Je pritom pozoruhodné, že v RI sa takáto kimza vždy interpretuje v rozpore s neumami ako *kimza s podvertkou* a jedinou výnimkou, kedy sa *kimza so steziou* objaví v melódiách RI, je práve 3. pieseň kánona Kvetnej nedele:

The image shows two musical staves with lyrics. The top staff has black notes and the bottom staff has green notes. A grey shaded area covers the middle part of both staves, and a yellow shaded area covers the end. The lyrics are in Greek and Latin.

HE- CT- KO-MYH BE-TE- -HI- - -E TH,

AK-PO-TO-MON, PROS-TAG- - MA- TI SÓ,

sE2:

Do skupiny sE2 zaradujeme trojicu záverečných formúl z kónona, ktoré majú porovnávané po dvojiciach viacero spoločných znakov.

a-b) Tretia pieseň je ukončená popevkom, ktorý pripomína koncovú *riutku* a *voznos konečný*. Avšak 3. irmos ZR má na tomto mieste *kimzu*. Dnešný grécky nápev má časť kadencie o tón vyššie, čo je spôsobené náhradou variantu a) jeho alternatívou b), doloženou v štvrtej piesni.

3. pieseň: Sn a)

Gr

4. pieseň: Sn b)

c) V jednom tropári 6. piesne a v závere tropárov 7. piesne nachádzame pozoruhodnú paralelu znamennej koncovej riutky, ktorá sa žiaľ práve na tomto mieste zachovala v porušenej podobe.

Sn

ο Θε-ός ο τών Πα-τέ-ρων, ευ-λο-γη- --- τός εί.

Gr

ο Θε-ός ο τών Πα-τέ-ρων, ευ-λο- --- -γη- -τός εί.

ZR

ΕΘ- - ΠΕ Ω- -ΤΕ, ΕΛΛ-ΓΟ- -ΣΙΟ-ΒΗΙ Ε- - - - -ΧΗ.

ZR – bežná úplná riutka:

sD2:

Formula sD2 je podobná ako sD1, má však o terciu zvýšený začiatok kadencie.

Sn Štandardný tvar je charakteristický pomalším alebo rýchlejším stúpaním od tónu C/D ku G a kadenciou s finálou D:

Dôležitý variant sD2 nájdeme v jednom z tropárov 5. piesne, kde je ako alternatíva štandardného tvaru rýchlejší, nerozdrobený tvar melódie. Ten už zreteľne pripomína znamennú *E-vozhlasku*.

5. pieseň – irmos

– tropár

4. pieseň – tropár

Gr Dnešný grécky nápev kánona takmer kompletne nahradil sD2 formulou sE1 alebo inými s finálou E. Výnimkou je 9. pieseň, v ktorej sa sD2 zachovala v rýchlej podobe:

ZR V znamennej melódii nenachádzame popevok, ktorý by sa pravidelne vyskytoval na mieste sD2. Na základe melodickej podobnosti však môžeme vybrať tri príklady, pri ktorých sa dá hovoriť o nožnej príbuznosti:

V 9. piesni je najvýraznejšou paralelou rýchla *E-vozhlaska*:

Sn

ο ευ-αγ-γε-λι-ζό-με- - - νος,

ZR

ελλ-γο- - -ελ- -ελ- -α- - -η,

Menej výraznou paralelou je úvodný popevok *cagoša*, ktorý je síce s *E-vozhlaskou* príbuzný (neumy sú rovnaké), ale po reintonácii sa jeho vrchol ocitol o tón nižšie:

Sn

Θε-ός Κύ- - ρι- - - ος,

ZR

ἡο- -γζ ἡο-πο- -αβ

Napokon spomeňme úvod 4. piesne, ktorým je v ZR popevok triedy V-II s rozdrobenou finálou. Porovnanie s Sn ukazuje, že ide o variant *E-vozhlasky* (napriek reintonácii do F-módu) a rozdrobená finála je v skutočnosti kadenciou bez finály. Hoci v Sn je na tomto mieste výrazná finála D, na iných miestach sa sD2 vyskytuje aj bez finály, tj. s finálou integrovanou do nasledujúcej formuly (príklad vyššie z 5. piesne).

Sn – Irmos:

Χρι-στός ο ερ- - χό- - - με- - - νος

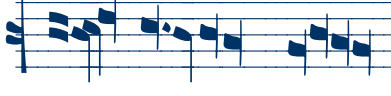

Tropáre:

ZR

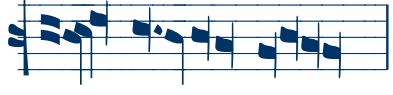

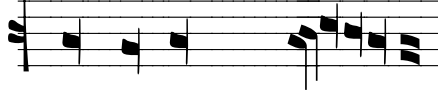
χρ- -τος πρ- -η-χο- -αα- - - η

Modifikácia sD2:

Formula sD2 má na niekoľkých miestach finálu rozdrobenú do viac alebo menej výrazne ornamentovanej *uranismy*. Tá sa v dnešnom gréckom nápeve zachovala iba na niektorých miestach a aj to len v jednoduchšej podobe:

Sn		Gr	
			
			
			

ZR V prvej piesni, kde je *uranisma* najrozvinutejšia, sa zachovala aj v ZR ako *pauk* a to až na dvoch miestach, takže rozhodne nejde o náhodnú príbuznosť:

Gr	
	Ωφ - θη - - - - - σαν,
Sn	
	Ωφ - θη - - - - - σαν,
ZR	
	Ω - ΒΗ - ΨΑ - - - - - ΣΑ

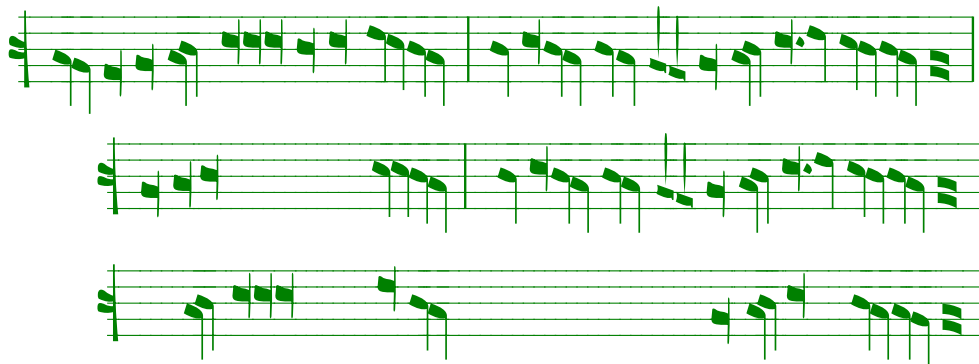

sDE2:

Formula sDE2 je určená svojou osobitnou prvou časťou, ktorá ďalej pokračuje dvoma možnými spôsobmi podobnými formuliam sD2 a sE2.

D-variant

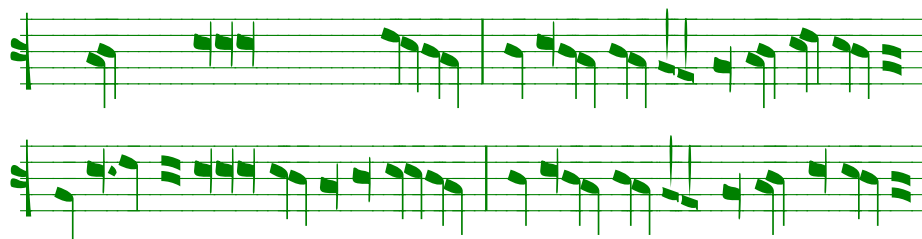
Variant s finálou D nachádzame iba v 1. a 9. piesni, aj to len v časti tropárov. V Gr je úplne nahradený E-variantom.

E-variant

Variant s finálou E prevažuje, nájdeme ho v piesňach 5., 6., 9.

Sn

Gr Dnešný grécky nápev výrazne a rozmanito podrobuje melódiu ornamentácii. V úvodnej časti sa stráca deklamácia na G a porovnanie má zmysel len v druhej časti melódie:

ZR Výrazná opakovaná paralela formuly sDE2 v znamennom rospeve neexistuje. V troch prípadoch možno hovoriť o náznakoch podobnosti, ale vzhľadom na podstatnú rozličnosť paralelných znamenných popevkov je potrebné tieto prípady ďalej skúmať:

καί σω-- τή--- ρι-- ον έθ-- νε-- σιν.
ή σπα-- σε-- ήι-- ε ία-- ζυ-- κομζ.

α-- γα-- λλό-- με-- νοι,
ή ρα-- δα-- το-- ψε-- σα πρί-- δε-- τε,

και-νουρ-γεί-σθω λα-----ός θεί-ου Αί-μα-τος.
Ὁ- ἠο-λα-τε- σα λιθ- δι- ε εο- πῆ- ε-- - ἠο κρο-βί-- - ἠο.

sE3:

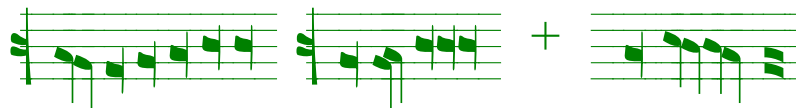
Jednoduchá formula sE3 zo 6. piesne je v podstate deklamáciou na E s akcentovaným predposledným tónom. Jeho paralelu v Gr nepoznáme a v kánone ZR ju tiež nenachádzame. Melodicky sa však sE3 najviac podobá znamennej *osoke*:

Sn

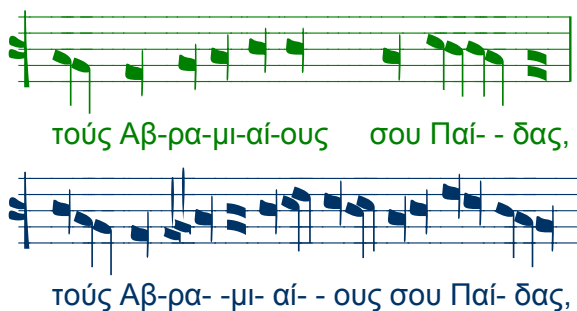
ZR

sD3:

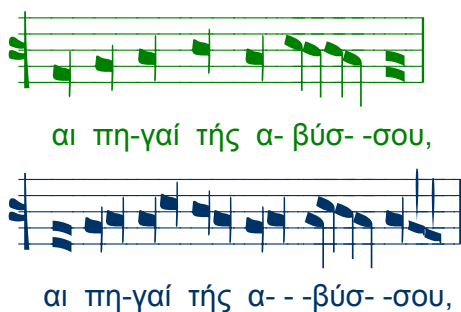
Sn Formula sD3 má pružnú prístupku, ale vo svojom jadre je bez akýchkoľvek variantov. Prevažujú nasledujúce dva modely (nie vždy v kompletnom znení):

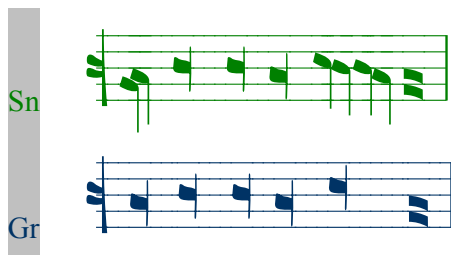
Gr Dnešný grécky nápev často množí ornamentáciu a v závere sa len neochotne a na krátko zastavuje na tóne D:

Samozrejme, aj pri sD3 sa dostala k slovu tendencia meniť finálu na E:

Napriek vyššie uvedeným príkladom sD3 patrí k jedným z mála formúl, ktoré sa v gréckom irmologione dodnes zachovali s finálou D a to spravidla bez ornamentácie. V kánone Kvetnej nedele je iba jeden taký príklad (9. pieseň), ale v iných kánonoch je sD3 podstatnou črtou 4. hlasu:

ZR V ZR nenachádzame presvedčivú opakovanú paralelu k sD3. Ak vezmeme do úvahy širší kontext irmologionu, ako najbližšie sa azda dajú hodnotiť popevky ako *jasnica*, *podvertka*, *prosovec*, ktoré sú však v ZR reintonované a preto nie je porovnanie jednoduché.

ο κη- -ρύσ- -σων
 τούς Αβ-ρα-μι-αί-ους σου Παί- -δας,
 ΠΟ-ΠΟ- ΒΙ- ΔΙ- -ΑΉ,
 Ἄ - ρα - Ἄ - κί - -Α ΔΙ- - ΤΗ,

sD4:

Formula sD4 je typickým prvkom stichirarického štýlu a jej prítomnosť v irmosoch naznačuje minimálne to, že pôvodne sa irmosy aj stichiry zrejme spievali v rovnako ladenej stupnici.

Sn
 Gr
 Iné kánony:

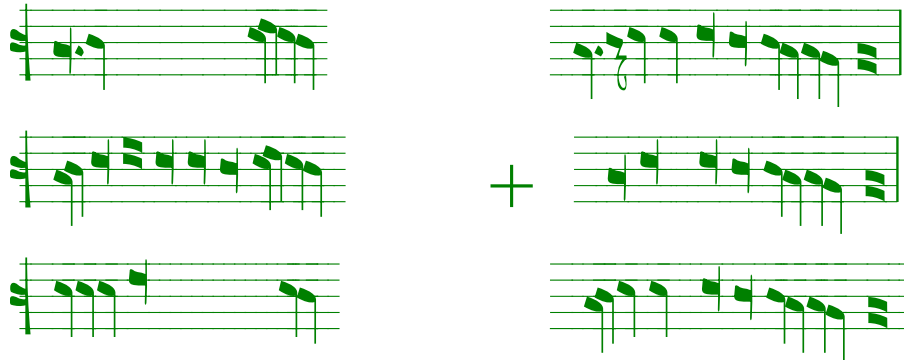
ZR V ZR zodpovedajú formule sD4 najčastejšie *driaby*:

Sn
 ZR

sD5:

Sn Formula sD5 má tri základné varianty, líšiace sa mierou a výškou ornamentačného rozdrobenia:

a)

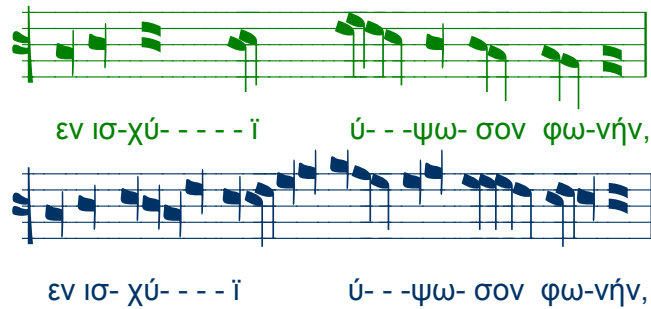
b)

c)

Gr V dnešnom gréckom nápeve sa pri sD5 prejavuje kolísanie medzi základnou a o kvartu vyššou stupnicou, v ktorej sú niektoré z piesní zapísané:

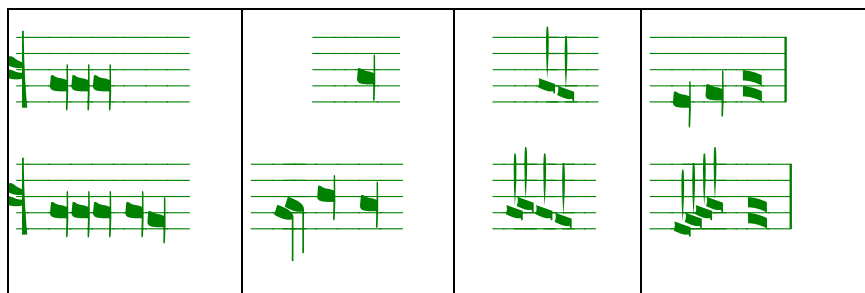

ZR V ZR nenachádzame presvedčivú paralelu k sD5. Na dvoch miestach však aspoň v detailoch vidno možnú príbuznosť:

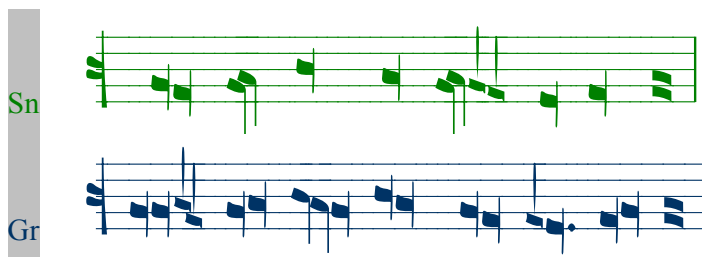
<p>Ἡ-ε-ε- λη- -σα Ἰ-ε- ρὺ- σα-λη- με,</p>	<p>Ὑ-α-ρ-ε-λ-λη βο βο βῆ- - -κη,</p>
<p>Ευ-φράν-θη- τι ἰ- -ε- ρου-σα-λήμ,</p>	<p>ο βα-σι-λεύ-ων γάρ εις τούς αι- ώ- - - νας,</p>

sD6:

Sn Formula sD6 je v Sn jednou z najfrekvencovanejších. Má jednotný tvar, ktorého rozmanitý zápis vyjadruje len rôznu mieru ornamentačného rozdrobenia:

Gr V dnešnom gréckom nápeve kánona sa formula sD6 zachovala iba na niektorých miestach a to s výrazne odlišným typom ornamentácie:

Pomerne často sa však kadencia formuly sD6 zvýšila o tón a v iných kánonoch celkom dominuje práve tento E-variant:

ZR V znamennom rospeve sa formula sD6 zachovala ako *derbica* v plnej ornamentácii a v prípade dlhšieho textu aj s opakovaným nástupom cez tón F. Vzhľadom na presnú podobnosť derbice a sD6 nie sú potrebné špekulácie o reintonácii popevkov a tak môžeme konštatovať, že v kánone Kvetnej nedele formuly sD6 väčšinou v ZR variante zodpovedá iný popevok ako derbica, a to aj v najstarších neumových rukopisov. Z toho je zreteľné, že tradíciu zachytenú v Sn nemožno považovať za bezprostredného predchodcu ZR. Buď je ZR dedičom iného prúdu gréckej tradície, ktorý je s Sn príbuzný iba čiastočne, alebo je Sn rovnako ako ZR modifikovaným dedičom staršej tradície a nepredstavuje teda presné znenie kánona z 11. storočia.

Jedinú presnú paralelu medzi Sn a ZR nájdeme v 6. irmose:

Sn
Νύν τώ Κόσ-μω,
ZR
ΗΥ- ΗΥ ΜΗ- ρδ,

Zvláštna situácia nastáva v 4. piesni, kde je v ZR ruténskej redakcie nezvyčajný, nekanonický popevok, a to navzdory neumom, kde je nesporný *udol'*. Je azda možné, že ruténsky interpret tu urobil kompromis medzi neumovým *udol'om* a gréckym nápevom, ktorý mohol poznať?

Sn
εμ-φα-νώς Θε-ός η-μών,
ZR
ΗΑ-ϸΒΕ- ΗΘ ΒΓΔ ΗΛΜΝ,

bežný *udol'*:

Napokon spomeňme irmos 9. piesne, kde sa aj v ZR na mieste sD6 objavuje popevok *prehyb*, ktorý je o tón vyšší ako *derbica*. To je v zhode s dnešným gréckym nápevom, na základe čoho sa môžeme domnievať, že zmena kadenčného tónu D na E má staré korene, prípadne ide dokonca o starobylú dualitu popevkov a kadenčných tónov a tá sa prejavuje aj v poreformnom ZR:

με --γα-- λύ-νω-- μεν Χρισ-τόν,
με --γα-- λύ-νω-- μεν Χρισ-τόν,
ΒΟ-- ΒΕ-- --ΛΗ-- --ΥΗ Χρ--ΤΑ

Modifikácia formuly sD6

Sn V úvode 7. piesne sa nachádza formula sD6 s podobne modifikovanou kadenciou ako sme to videli pri sD1. Finála sa tak zvýšila z D na E a je možné, že práve táto zmena predstavuje akýsi vývojový medzistupeň smerom k modernému zvýšeniu kadencie sD6 o tón, ktoré sme konštatovali vyššie.

Paradoxne, práve v tomto prípade dnešný grécky nápev využíva bežný tvar sD6 s finálou D.

V znamennej melódii tu je nekanonický popevok, v ktorom však vidno prvky *prehybu* a *stezie*:

Sn

Ο δι-α--σώ-σας εν πυ--ρί,

ZR

ΠΑ-σι̇ βο̇ ὄΓ- - - ΗΗ

sD7:

V 5. piesni sa nachádza krátka úvodná formula, začínajúca hlboko na tóne Γ. Irmos sa spieval o kvartu vyššie (aspoň tak je v origináli zapísaný) a hoci má dnešný grécky nápev väčšinu bežných formúl v štandardnej výške, úvodná formula ostala zvýšená. Znamenný variant sa podobá, je však na inej modálnej hladine.

Sn

Τήν Σι-ών

Gr

Τήν Σι-ών

ZR

ΗΑ Gi-ωή

sG:

Sn Znakom sG označujeme skupinu formúl typických stúpajúcou, v rôznej miere rozdrobenou kadenciou a finálou na tóne G. V prehľade uvádzame len najplnšie tvary formuly:

Osobitným prípadom je rozdrobenie v kadencie vedené smerom k horným tónom:

Gr V dnešnom gréckom nápeve kánona sa formula sG zachovala veľmi nejednotne, pôvodná melodická myšlienka sa do istej miery stráca v lokálnej ornamentácii.

ZR Je pozoruhodné, že v kánone Kvetnej nedele nenachádzame k sG žiadnu zreteľnú paralelu, pretože inak formule sG zodpovedá veľmi presne, dokonca čiastočne aj svojimi variantami, znamenný popevok *F-voznosec*. Rozdiel je len v tom, že kým v Sn ide o pevnú formulu, ktorej dĺžka sa reguluje krátkou deklamáciou v úvode alebo rôznou mierou zaradenia úvodných nôt, v ZR sa tento popevok predlžuje deklamáciou v strede na tóne F. Ruský variant zodpovedá presne neumom, kým ruténsky ide v rozdrobení za hranice neumového zápisu:

Sn			
ZR-ruský		-ruténsky	

V kánone Kvetnej nedele ZR sa *voznosec* vôbec nenachádza, čo môže naznačovať, že bol cielene nahradený inými popevkami.

Thematismy – Fity:

Slávnostný ráz kánonu je zreteľný z prítomnosti melizmatických úsekov rozospievaných na jednej slabike, tzv. *fit*. Je mimoriadne pozoruhodné, že sinajský aj znamenný nápev majú *fity* na rovnakých miestach, hoci nie vždy si zodpovedajú aj ich konkrétne typy. Druhým prekvapením je to, že sinajská melódia je pri *fitách* striedamejšia než *znamenná*, a dnešný grécky nápev eliminoval *fity* úplne.

V 3. piesni je sinajská *fita* odlišná od *znamennej*⁵ a ich porovnanie nemá zmysel, pretože v 5. piesni rovnakej *obyčajnej fite* v ZR zodpovedá iná, zreteľnejšie príbuzná sekvencia v Sn.

3. pieseň

Sn	
	Ω- σαν-βά,

5. pieseň

Sn	
	ε- -λα- - -λή- - -
	- - -θη
ZR	
	πε-σα-λα-λα-λα Γα-γο-λα-λα Бл- - - - ша

© 2008 irmologion.nfo.sk

⁵ Sinajskej melódii zodpovedá azda lepšie *fita sínna*, známa z *dogmatiku* večierne 4. hlasu.